

<https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.11>

УДК 159.9

Юлія Паскевська

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СИТУАЦІЙ

Паскевська Юлія. *Психологічна готовність персоналу пенітенціарних установ до екстремальних професійних ситуацій.*

Вступ. У статті наголошено на характеристиках середовища професійної діяльності персоналу в пенітенціарних установах, зокрема наявності протиріч, ризиків та невизначеності при виконанні службових обов'язків.

Мета. Вивчити специфіку прояву екстремальних ситуацій в пенітенціарних закладах та визначити ознаки психологічної готовності персоналу до екстремальних професійних ситуацій.

Методи. Теоретичний аналіз, класифікація, систематизація та узагальнення наукової психологічної літератури з проблеми дослідження.

Результати. Обґрунтовано, що, враховуючи специфічні обставини виникнення екстремальних ситуацій в професійній діяльності, у персоналу пенітенціарних установ має бути сформована готовність до адекватних дій при їх виникненні. А рівень та ефективність діяльності персоналу пенітенціарних установ в екстремальних ситуаціях залежить від їхньої психологічної стійкості та готовності. Представлено типи екстремальних умов праці персоналу пенітенціарних установ: конфліктно-агресивні ситуації; ситуації з дефіцитом ресурсу часу для виконання поставлених завдань та з браком відповідних професійних можливостей; ситуації непередбачуваності; неочікувані ситуації. Визначено, що керувати власним психічним станом, бути емоційно врівноваженим, створювати в себе психічний стан спокою та концентрації уваги важливо для збереження психічного здоров'я персоналу в умовах екстремальних ситуацій. Розкрито структурні компоненти психологічної готовності персоналу пенітенціарних установ до екстремальних ситуацій: орієнтаційний, оціночний, вольовий, операціональний.

Висновки. Визначено, що достатня розвиненість усіх компонентів психологічної готовності персоналу пенітенціарних установ до екстремальних ситуацій та їх цілісна єдність є показником високого рівня психологічної готовності, активності, самостійності та творчого підходу до діяльності, що відповідає поняттю професійної компетентності. Обґрунтовано необхідність запровадження психологічного супроводження діяльності. Перспективи вбачаємо в формуванні психологічної готовності персоналу пенітенціарних установ до екстремальних ситуацій за допомогою спеціально цілеспрямованого та систематизованого комплексу психотехнологічних заходів.

Ключові слова: екстремальна ситуація, стресостійкість, психологічна готовність, резильєнтність, психічне здоров'я, персонал пенітенціарних установ, професійна діяльність.

Paskevskia, Iuliia. *Penitentiary staff's psychological readiness for extreme professional situations.*

Introduction. The article explores the characteristics of the professional environment of penitentiary staff, in particular, work contradictions, risks and uncertainties.

Aim. To study the manifestation of extreme situations in penitentiary institutions and to determine the penitentiary staff's psychological readiness for extreme professional situations

Methods. Theoretical analysis, classification, systematization, and generalization of relevant research findings available in scientific psychological literature.

Results. Penitentiary staff should be prepared to take adequate actions in responding to extreme situations that may occur in penitentiary institutions. The penitentiary staff's effectiveness in extreme situations depends on staff's psychological stability and readiness. The types of extreme work conditions in penitentiary institutions include conflict and aggressive situations, situations that require prompt and urgent response with a lack of relevant professional opportunities, situations of unpredictability, and unexpected situations. Self-control, emotional balance, calmness and attention concentration are important for maintaining penitentiary staff's mental health in extreme situations. The penitentiary staff's psychological readiness for extreme situations includes orientational, evaluative, volitional, and operational components.

Conclusions. Good development and coordination of all components of the penitentiary staff's psychological readiness for extreme situations are reliable indicators of the penitentiary staff's psychological work readiness, activity, independence, and a creative approach to work, which corresponds to the concept of professional competence. There is a need for penitentiary staff's psychological support in developing their psychological readiness for extreme situations with the help of a special set of psychological trainings.

Key words: extreme situation, stress resistance, psychological readiness, resilience, mental health, penitentiary staff, professional activity.

Вступ. Професійна діяльність персоналу установ виконання покарань та слідчих ізоляторів обумовлена наявністю екстремальних ситуацій. Специфічне середовище професійної діяльності характеризується наявністю протиріч, ризиків та невизначеності при виконанні службових обов'язків персоналу пенітенціарних установ, й видається таким, що потребує особливого дослідження. Розуміючи соціально-психологічні особливості діяльності персоналу пенітенціарних установ, зокрема: стресостійкість, готовність до змін, резильєнтність, гнучкість, високий рівень професійної відповідальності, соціальна та професійна мобільність, самостійність щодо корегування психологічних установок та світогляду, прийняття професійно обґрунтованих рішень у практичній роботі, емоційна та морально-психологічна напруженість, важливо вміти вчасно помічати вплив негативних чинників, швидко та ефективно розрядити психічну напруженість, що виникла у різних службових ситуаціях.

Проблематикою професійної діяльності фахівців пенітенціарних установ займалися вчені Ю.В. Александров (2004), В.С. Медведєв (1996), О.В. Сахнік (2014). Питання професійної підготовки, підвищення кваліфікації, професійної етики, розвитку професійної компетентності персоналу установ виконання покарань відповідно до вимог пенітенціарної системи представлено у роботах науковців І.В. Дорошенко (2019), М.С. Пузирьова (2017).

Важливим аспектом у вивченні зазначеної проблеми є дослідження психологічних механізмів подолання важких ситуацій та психологічної готовності до екстремальних ситуацій як одних із чинників психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ.

Мета дослідження. Вивчити специфіку прояву екстремальних ситуацій в пенітенціарних закладах та визначити ознаки психологічної готовності персоналу до екстремальних професійних ситуацій.

Результати дослідження та їх обговорення. Як відомо, екстремальна ситуація – несприятливий, складний стан умов людської життєдіяльності, що набув для окремої особи або групи осіб особливої значущості; об'єктивно складні умови діяльності, що сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні для життя та здоров'я. Екстремальні умови праці персоналу пенітенціарних установ можна класифікувати, виділивши такі: конфліктно-агресивні ситуації; ситуації з дефіцитом ресурсу часу для виконання поставлених завдань та з браком відповідних професійних можливостей (новизна ситуації, недолік інформації, недостатньо навичок дії в стресовій ситуації); ситуації непередбачуваності (асоціальна поведінка засуджених, некоректна оцінка факторів, субкультура); неочікувані ситуації (надзвичайні ситуації, ситуації жорстокості, смерть).

Проаналізуємо специфіку проявів екстремальних ситуацій, які можуть мати місце в установах виконання покарань:

- Швидкоплинна – пов'язана з необхідністю діяти в умовах жорсткого дефіциту часу, у максимально швидкому темпі, за високого рівня організованості та зі значним психологічним навантаженням.
- Викликана «невизначеністю» – потребує прийняття рішення за наявності альтернативних, суб'єктивно значущих варіантів поведінки.
- Заснована на надходженні ймовірно недостовірної інформації – потребує екстрених дій за відсутності впевненості в достовірності одержаної інформації.
- Ситуація, що потребує постійної готовності до дій – перебування в монотонних, мало змінюваних умовах в очікуванні екстремальних змін.
- Довготривала – психологічно напружена діяльність протягом тривалого часу.
- Породжена суб'єктивними обставинами – спровокована непрофесійними та некоректними діями самого працівника.

На нашу думку, особлива увага має бути зосереджена саме на тому, що є результатом тривалого перебування у екстремальних ситуаціях. Результатом можуть бути такі можливі негативні реакції працівників:

- заціпеніння, ступор, шок, блокування волі;
- збудженість, паніка, неможливість зосередитися;
- знесилення, нездатність адекватно діяти;
- підвищена тривожність, перебільшення небезпеки.

Екстремальні ситуації тісно пов'язані зі стресом. Методологічні підходи до проблеми психологічного стресу у співробітників виправних установ розроблялись в роботах зарубіжних науковців F.T. Cullen, B. GLink, N.T. Wolfe, J. Frank (1982).

Стрес як емоційний стан виникає у відповідь на зміну ситуації. Найбільш шкідливими є дуже сильний (надмірний) стрес або стрес, що здійснює хронічний вплив (діє постійно). Науковцями доведено, що щоденні дрібні конфлікти і повсякденні неприємності набагато згубніше відбиваються на здоров'ї, ніж сильний, але одноразовий стрес, викликаний куди більш значущою причиною. Це пояснюється тим, що наша генетична програма розрахована на кілька хвилин (максимум – годин) інтенсивної діяльності, а на тижні і місяці переживань, навіть за слабого стресу, антистресових гормонів не вистачає. При постійному стресі можливі помилки сприйняття (наприклад, визначення кількості супротивників, що несподівано з'явилися), пам'яті (забування добре відомого), неадекватні реакції на несподівані подразники тощо.

До найбільш характерних проявів стресу можна віднести: неможливість «відключитися» від професійних проблем у вільний час; підвищена втомлюваність; роздратування з найменших приводів; порушення сну та харчування; поганий настрій та самопочуття тощо (Лазарус Р., 2015). Аналізуючи професійну діяльність персоналу пенітенціарних установ, зазначимо, що співробітники в стані стресу швидко втомлюються, у них зменшується працездатність, погіршується орієнтація в змінах оперативної обстановки, втрачається здатність приймати адекватні рішення, робити правильний вибір.

Вищезазначені прояви підвищують ризик виникнення дезадаптації. Адаптованість особистості тісно пов'язана зі стійкістю до фруструючих ситуацій, здатністю до подолання стресогенних впливів на основі особистісних ресурсів і соціального досвіду, а також здатністю інтеріоризувати досвід інших та приймати соціальну підтримку. На думку І. Малкіна-Пих (2010), долаючи поведінка реалізується за допомогою застосування різних копінг-стратегій на основі ресурсів особистості та середовища. Автор визначає одним із найважливіших ресурсів середовища соціальну підтримку. До особистісних ресурсів науковець зараховує адекватну «Я-концепцію», позитивну самооцінку, низький нейротизм, інтернальний локус контролю, оптимістичний світогляд, емпатійний потенціал, афіліативну тенденцію, здатність до міжособистісних зв'язків тощо.

Отже, у разі тривалого або ситуативного перебування в екстремальних умовах майже кожен співробітник відчуває велике напруження, спостерігаючи за всім, що відбувається, і виконуючи професійні дії. За таких умов персонал залучає більші внутрішні ресурси аби забезпечити ефективність як особистісну, так і професійну, зокрема здійснює постійну оцінку ситуації, аналізує, робить висновки, приймає рішення, визначає способи поведінки і дії, мобілізує власні ресурси і можливості, долає внутрішні труднощі і вагання, підпорядковує свою поведінку обов'язку.

Враховуючи специфічні обставини виникнення екстремальних ситуацій в професійній діяльності, у персоналу пенітенціарних установ має бути сформована готовність до адекватних дій при їх виникненні. А рівень та ефективність діяльності персоналу пенітенціарних установ в екстремальних ситуаціях залежить від їхньої психологічної стійкості та готовності.

Керувати власним психічним станом, бути емоційно врівноваженим, створювати в себе психічний стан спокою та концентрації уваги дуже важливо для збереження психічного здоров'я персоналу в умовах екстремальних ситуацій. Все це потребує, дійсно, наявності розвиненої стійкості. Стійкість – це вибір, і надзвичайно важливим є плекання психологічної стійкості. Ми переконані, персонал набуває резильєнтності, коли робить вибір реагувати на професійні виклики резильєнтно. Зауважимо, що стійкість – це здатність справлятися з життєвими та іншими випробуваннями, проходити крізь них, зберігаючи психічне здоров'я і особистісну цілісність. Психологічна стійкість також характеризується як активно-дієвий стан особистості, що відображає зміст і умови професійного завдання і виявляється у здатності зберігати стан нормального функціонування психіки, доцільно діяти, незважаючи на перепони. Це вольові вміння співробітника долати негативний вплив емоцій на діяльність, переборювати страх, нерішучість і зберігати самовладання за подальшого ускладнення ситуації. Тому ми наголошуємо на тому, що надзвичайно важливим є розвиток резильєнтності у персоналу установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що забезпечуватиме збереження їхнього

психічного здоров'я та поліпшення фізичного й психологічного стану. Концептуальні засади теоретичної та емпіричної бази дослідження феномену резильєнтності представлено у зарубіжних працях S. Luthar, A. Masten, K. M. Connor, J. R. Davidson, R. Newman, G. Richardson та багато ін. (Лютар, 2000; Мастен, 2014; Конор, 2003; Ньюман, 2005; Ричардсон та Девідсон, 2002).

Психологічна ж готовність персоналу – це сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, настроєність на доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків.

Структура психологічної готовності персоналу має такі компоненти:

1. *орієнтаційний* – вивчення та усвідомлення умов і особливостей діяльності, способів дій в різних ситуаціях, необхідних властивостей і якостей особистості;
2. *оціночний* – об'єктивна оцінка небезпеки ситуації і підготовленості до неї, прогнозування результатів, внесення змін у план дій;
3. *вольовий* – самоконтроль, самомобілізація та керування поведінкою, саморегуляція;
4. *операціональний* – уміння та навички реалізовувати професійні дії.

Достатня розвиненість усіх компонентів та їх цілісна єдність – показник високого рівня психологічної готовності персоналу, його активності, самостійності та творчого підходу до діяльності, що відповідає поняттю професійної компетентності. Відсутність одного чи декількох компонентів або їх недостатня розвиненість свідчить про недостатній рівень готовності, ймовірність чинників ризику стосовно безпеки при перебуванні в екстремальних ситуаціях. Зауважимо, що за наявності зазначених компонентів працівник у змозі настроїтися на поведінку для досягнення мети; підготувати матеріальну базу для виконання завдання чи створити умови для цього (здобути інформацію, провести тренування, змодельовати схеми розвитку подій); слідувати за динамікою ситуації обставин, оцінювати адекватність поведінки, реалізувати оптимальні методи й засоби досягнення мети, керувати своїми емоціями і поведінкою в цілому.

Висновки. Професійна діяльність персоналу пенітенціарних інституцій здійснюється у реальних умовах виконання ними своїх професійних обов'язків та за відповідної динаміки ситуацій, що складаються. Діяльність спеціалістів досліджуваної професійної групи пенітенціарної системи відноситься до категорії «дуже напружених», а отже потребує відповідного психологічного супроводження. Формування психологічної готовності до екстремальних професійних ситуацій повинно забезпечуватися за допомогою цілеспрямованого та систематизованого комплексу заходів, що здійснюються в межах психологічного процесу в установах виконання покарань. Вирішенню цієї проблематики сприятиме реформування соціально-психологічної служби в установах, зокрема: на якісно новому рівні забезпечити професійно-психологічний відбір працівників; психологічне вивчення працівників, які призначаються на посади з більшим обсягом роботи чи з більш високим рівнем відповідальності; оцінка психологічної готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях, оцінка психологічного стану працівника, спричиненого сильним психоемоційним напруженням, застосуванням зброї чи збройним протистоянням, проведення відповідної психокорекційної роботи. На нашу думку, цілком реальною є можливість зменшити імовірність виникнення екстремальних ситуацій за умови формування у представників відомчого персоналу необхідної бази знань про якості особистості, які слугують сприятливим підґрунтям для зазначених явищ, та способи блокування негативних сторонніх впливів. Озброєна психологічними знаннями особистість у разі зіткнення з позаштатними та екстремальними обставинами здатна впевнено виявляти риси підвищеної психологічної стійкості, зберігати самовладання та самоконтроль, що забезпечить її особисту безпеку та надійність.

Перспективи подальших досліджень. Нам вбачається, що розробка та впровадження спеціальних психотехнологій з формування психологічної готовності персоналу пенітенціарних установ до екстремальних професійних ситуацій із включенням компоненту розвитку резильєнтності, копінг-ресурсів та відповідних моделей поведінки у нестандартних та особливих умовах виконання професійних обов'язків, є важливим завданням перспективних досліджень, що комплексно сприятиме психічному здоров'ю персоналу пенітенціарних установ.

Література

1. Александров, Ю.В. (2004). Професійна деформація співробітників ОВС і шляхи її корекції. *Дис. канд. психол. наук*: 19.00.06. Київ.
2. Корольчук, М.С. (2010). *Теорія і практика професійного психологічного відбору*: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. Київ: Ніка-Центр.
3. Лазарус, Р. (2015). *Стрес, оцінка та допінг*. Київ.
4. Медведєв, В.С. (1996). *Професійна деформація співробітників пенітенціарних установ* : навч. посіб. Київ: Вид-во Ін-ту внутр. справ.
5. *Професійна етика персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України* (2019): навчальний посібник / уклад. І.В. Дорошенко, Біла Церква.
6. Пузырьов, М.С. (2017). Приватні пенітенціарні установи: зарубіжний досвід та національний підхід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 7, 32–37.
7. Connor, K.M. (2003). Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale / K.M. Connor, J. R. Davidson. *Depression and Anxiety*, 18, 76.
8. Cullen, F.T., Link, B.G., Wolfe, N.T., Frank, J. (1982). The social dimensions of correctional officer stress. *Justice Quarterly*, 2.
9. Luthar, S.S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000). The construct of resilience: a critical valuation and guidelines for future work. *Child development*, 71, 543.
10. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. New York: The Guilford Press.
11. Neman, R. (2005). APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*, 36, 227.
12. Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical Psychology*, 58 (3), 307–321. DOI 10.1002/jclp.20020
13. Sele, H. (1992). *Stress without distress*. Riga: Vieda

References

1. Aleksandrov, Yu. V. (2004). Profesiina deformatsia spivrobitnykiv OVS i shlyakhy yiyi korektsiyi [Professional deformation of police officers and ways of its correction]. *Dys. kand. psykhol. nauk*: 19.00.06. Kyiv. [In Ukrainian]
2. Korolchuk, M.S. (2010). *Teoria i praktyka profesiinogo psykhologichnogo vidboru: navchalnyi posibnyk dlya studentiv vyschykh navchalnykh zakladiv [Theory and practice of professional psychological selection: a study guide for students of higher educational institutions]*. Nika-Tsentr. [In Ukrainian]
3. Lazarus, R. (2015). *Stres, otsinka ta doping [Stress, assessment and doping]*. Kyiv. [In Ukrainian]
4. Medvedyev, V. S. (1996). *Profesiina deformatsia spivrobitnykiv penitentsiarnykh ustanov [Professional deformation of employees of penitentiary institutions]*. Vyd-vo In-tu vnutr. sprav. [In Ukrainian]
5. Doroshenko, I. V. (2019). *Profesiina etyka personalu Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Professional ethics of the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine]*. Bila Tserkva. [In Ukrainian]
6. Puzyrov, M. S. (2017). Pryvatni penitentsiarni ustanovy: zarubizhnyi dosvid ta natsionalnyi pidkhid [Private penitentiary institutions: foreign experience and national approach]. *Byuleten Ministerstva yustytisii Ukrainy*. 7, 32–37. [In Ukrainian]
7. Connor, K. M. (2003). Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety*, 18, 76.
8. Cullen, F. T., Link, B. G., Wolfe, N. T., & Frank, J. (1982). The social dimensions of correctional officer stress. *Justice Quarterly*, 2.
9. Luthar, S.S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: a critical valuation and guidelines for future work. *Child development*, 71, 543.
10. Masten, A. (2014). *Ordinary magic: resilience in development*. The Guilford Press.
11. Neman, R. (2005). APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*, 36, 227.
12. Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical Psychology*, 58(3), 307–321. <https://doi.org/10.1002/jclp.20020>
13. Selye, H. (1992). *Stress without distress*. Veda

Відомості про автора

Паскевська Юлія, кандидатка психологічних наук, доцентка, докторантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Paskevskia Iuliia, PhD, Associate professor, Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9944-8555>

E-mail: japzp@ukr.net

Отримано 30 вересня 2022 р.
Рецензовано 12 жовтня 2022 р.
Прийнято 17 жовтня 2022 р.